

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE DEVRİN TIP VE HALK HEKİMLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Necati AVCI
Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Mevlânâ (1207-1273) XI. y.y. Anadolu insanı ve toplumu üzerinde dini ve kültür hayatı açısından olduğu kadar sosyal hayat açısından da çok önemli bir etkiye sahiptir. Onun bu etkisi daha sonraki dönemlere eserleri ve onun düşünceleri çerçevesinde şekillenen Mevlevilik ile aktarılmıştır.

Mevlânâ'nın Mesnevî isimli eseri, devrinin tıbbî bilgileri, özellikleri ve halkın hastalıkları teşhis ve tedavisinde kullandığı metodlar ve bu konudaki inanç ve âdetleri ortaya koyması açısından büyük bir değere sahiptir. Tıbbî alanda devrinin geniş kültürüne sahip olan Mevlânâ, Kur'an ve Hadis ışığı altında, İslam tabiplerinin sağlık-hastalık hakkındaki görüşlerini ve bu konuda ilgi çekici bilgi ve usulleri bizlere nakletmiştir. Mevlânâ'nın bizzat hasta tedavi etmesi ve reçete vermesi de, o devirde bilimsel olarak mevcut olan tıbbî bilgilerin özelliklerini gösterir. Bu nedenle Mesnevî'deki tıbbî bilgileri hem folklorik açıdan hem de bilimsel açıdan değerlendirmek gerekir.

XI. asırda Anadolu'nun Kayseri, Sivas ve Konya gibi Selçuklu şehirlerinde hastahanelerin ve tıp tahsili yapılan medreselerin inşa edilmesi Selçukluların tıbbâ verdikleri önemi gösterir. Eflâkî, Menâkıb'ında Selçuklu ülkesinde birçok hamam, kaplıca ve ilcanın varlığından bahseder. Mevlânâ eserinde, devrinin çeşitli hastalıkları, teşhisleri, tedavi usulleri ve ilaçları üzerinde durmuştur. Bütün hastalıkların tedavi edilebileceği kanaatinde olan Mevlânâ, devâ kabul etmeyen hastalığın kaza ve kader olduğunu belirtmiştir. Zira kaza ve kader gelince, doktorun bocalayacağını söyler. Buna göre Mevlânâ'nın, kişi kaza ve kaderin önceden nasıl olacağını bilmediğinden, hasta olduğu zaman, tedavide her türlü çareye başvurması gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Tıp, Halk hekimliği

MEDICINE AND PUBLIC MEDICINE AT MAWLANA'S TIME IN HIS MATHNAWI

Ass. Prof. Dr. Necati AVCI
Osmangazi University Faculty of Divinity

ABSTRACT

Mawlana (1207-1273) has very much influences on the individual and society in Anatolia from the point of religious, cultural and also social life. His influences were conveyed to the later periods by means of Mawlawism shaped within the context of his works and thoughts.

Mawlana's Mathnawi has a great value in terms of medical information and features in his time and the methods of diagnosis and treatment applied by people and also their beliefs and traditions. Mawlana, having the vast medical culture of his time, has narrated us the opinions of Muslim physicians on health-disease and interesting information and methods in the light of Qur'an and Hadith. Also the fact that Mawlana has personally treated patient and written prescription presents the scientific features of medical information at that time. That's why, it should be evaluated medical information in Mathnawi from the point of folkloric and science.

In the 11th century, the hospitals and madrasas in which the medicine as science was educated were established in the Anatolian cities such as Kayseri, Sivas and Konya. This shows how the Seljukids had considered medicine important. Eflaqi, in his Manaqib, has cited many public baths, thermal springs and hot springs in the Seljukids. Mawlana has touched upon various diseases, diagnosis, methods of treatment and medications at his time in his work. Mawlana, having the opinion that all diseases can be cured, has indicated that uncureable illness is destiny and fate. To him, when destiny and fate come, doctor falters. So, it is clearly understood that Mawlana believes that when a person becomes sick he has to implement every ways of treatment since he does not know in advance how destiny and fate come.

Key Words: *Mawlana, Mathnawi, Medicine, Public medicine.*

GİRİŞ

Mevlânâ'nın (m. 1207-1273) Mesnevi'sinin, devrinin tıbbî bilgilerinin özelliklerini ve halkın hastalıklarını teşhis ve tedavisinde kullandığı metodları ve bu sahada halkın inanç ve âdetlerini belirtmesi bakımından, değeri büyüktür.

Tıbbî sahada devrinin geniş kültürüne sahip olan Mevlânâ; Kur'an ve Hadis ışığı altında ve İslam tabiplerinin sağlık-hastalık hakkındaki görüşlerini ve bu konuda ilgi çekici bilgi ve usulleri bizlere nakleder.

Mevlânâ'nın bizzat hasta tedavi etmesi¹ ve reçete vermesi de², o devirde bilimsel olarak mevcut olan tıbbî bilgilerin özelliklerini gösterir. Bu sebepten dolayı Mesnevi'deki tıbbî bilgileri hem folklorik açıdan hem de bilimsel açıdan değerlendirmek gerekir. Burada söz konusu olan bilgileri, tıbbın genel prensibi olan "tıpta genelleme ve kesinlik yoktur; her şeyin olabilirliğini kabul etmek gerekir" kuralından hareket ederek, değerlendirmek daha uygun olur.

Diğer yandan, koruyucu hekimlik bakımından büyük değeri olan temizlik, İslam toplumlarında gerek maddî ve gerek manevî yönden her müslümanın mutlaka riayet etmesi gereken bir esastır.³

Hz. Peygamber: "Temizlik imanın yarısıdır"⁴; "Namazın anahtarı temizliktir"⁵ gibi hadisleri ile, temizliğe gerekli önemin verilmesini ve özen gösterilmesini istemiştir.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in sahip olduğu tıbbî bilgiler ve yaptığı tıbbî tavsiyeler ve önerdiği tedavi usulleri, İslam tıp tarihinde Tıbb-ı Nebevî⁶ adı ile bilinmektedir.

Anadolu'da XII. asırda Kayseri, Sivas ve Konya gibi Selçuklu şehirlerinde bimaristan adı verilen hastahanelerin ve tıp tahsili yapılan medreselerin inşa edilmesi Selçukluların tıba verdikleri önemi gösterir⁷. Selçuklu toplumu, genellikle, sağlıklı yaşamın herşeyden önce, temizliğe önem vermekle mümkün olacağı inancına sahipti. Bu sebeptendir ki, vücut ve çevre temizliğine gerekli önem gösterilmekte idi. Eflâkî, Menâkıb'ında Selçuklu ülkesinde birçok hamam, kaplıca

¹ Mevlânâ, çok uyumaktan şikâyet eden bir kimseye, haşhaşın usaresini (özünü) çıkarıp, yemesini söyler. Hasta, haşhaşın usaresini yeyince, uykusuz kalır, bunun üzerine Mevlânâ, elini hastanın başına hafifçe ve belli noktalara sürdükten sonra hasta iyileşir. Bk. Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifin, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, I/330; Sipahsalar, Feridun b. Ahmed, Risâle, nşr. Seid Nefisî, Tahran 1977, 102.

² Mevlânâ, Mesnevi-i Manevî, nşr. R.A. Nicholson, London 1925-1933, 2/287; 3/560; Taneri, Aydın, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Konya 1977, 79-80.

³ Bammat, Haydar, İslam'ın Çehresi (Visages de L'İslam), çvr. Osman Fehmi Giritli, İstanbul 1975, 165; Canan, İbrahim, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, Ankara 1980, 226 vd.; Kirca, Celal, Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler, İstanbul 1981, 175 vd..

⁴ Müslim b. El-Haccâc, Sahih-i Müslim, nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki, Kahire 1955, 1/203.

⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevr, Sünen, I/8-9.

⁶ Zehebî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, et-Tıbbu'n-Nebevî, Kahire 1961; Ezrak, İbrahim b. Ebu Bekir, K. Teshil el-Menafi Fi't-Tıb, İstanbul 1324, 6; Denizkuşları, Mahmut, Peygamberimiz ve Tıp (Tıbb-ı Nebevî), İstanbul 1981, 20.

⁷ Ünver, A. Süheyl, Selçuklu Tababeti XI-XIV. Asırlar, Ankara 1940, 50.

ve ilıcanın varlığından bahseder⁸. Ünlü seyyah İbn Battuta, Anadolu gezisi esnasında, Germiyan oğlu Mehmet Beg'in ziyaretine varınca, onu önce hamama götürürler. Hatta İbn Battuta Germiyanlı sarayında Yahudi hekime, hâfızlardan daha fazla saygı gösterildiğini görmüş ve bu durumu hoş karşılamamıştır⁹.

İşte Mevlânâ böyle bir ortamda, devrinin çeşitli hastalıkları, teşhisleri, tedavi usulleri ve ilaçları üzerinde durur. O, bütün hastalıkların tedavi edilebileceği kanaatinde olup, devâ kabul etmeyen hastalığın kaza ve kader olduğunu belirtir. Zira kaza ve kader gelince, doktorun bocalayacağını söyler¹⁰. Bu açıklamaya göre, kişi kaza ve kaderin önceden nasıl olacağını bilmediğinden, hasta olduğu zaman, tedavide her türlü çareye başvurması gerekir.

A.Mevlânâ'ya Göre Hastalıkların Tasnifi

Mevlânâ, hastalıkları ikiye ayırır: Topallık, yassı burunluk ve körlük gibi sakatlıkların çaresinin olmadığını; buna karşılık ağız, yüz çarpıklığı ve baş ağrısı gibi hastalıkların, çaresinin bulunduğunu belirtir¹¹.

Mevlânâ, insanların tedavi olması için Allah'ın, birçok ilaçlar yarattığını açıklar. "Allah, bu ilaçları, insanları iyileştirmek için yarattı; hastalıklar boşuna değildir, devâ da öyledir. Hatta hastalıkların çoğunun çaresi vardır; ciddi bir biçimde aranırsa elde edilebilir"¹².

Mevlânâ Mesnevi'sinde, derdin bulunduğu yere, devanın da ulaşacağını anlatır:

*"Nerede bir dert var ise devâ oraya gider;
su, neresi alçaksa oraya akar"¹³.*

O, bu beyti ile Hz. Peygamber'in şu hadisine işaret etmektedir: "Yüce Allah verdiği herhangi bir derdin şifasını da verir"¹⁴. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, herhangi bir hastalığın tedavisi hususunda ümitsizliğe kapılmayarak, her türlü çareye başvurup, bütün gayretlerimizi sarfetmemiz gerekir¹⁵. Eski çağlardan beri insanlar, hastaları tedavi etmek için birçok usullere başvurmuşlardır. Asurlular, hastalarını yol kenarına koyarak, yoldan gelip geçenlerin tavsiyelerine göre, hastalarını tedavi etmişler¹⁶. Anadolu halkı da: "Derdini veren, dermanını da verir; derdini saklayan derman bulamaz"¹⁷ der.

Mevlânâ, sayısız hastalıkların bulunduğunu söyleyip, bu hastalıkları kuma benzetir:

⁸ Taneri, a.g.e., 79.

⁹ İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, çev. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1971, 34-35.

¹⁰ Mevlana, Mesnevî, 5/908 ve 1702-7; 3/526-7 ve 2913-6.

¹¹ Mesnevî, 5/526 ve 2913-4.

¹² Mesnevî, 5/526-7 ve 2915-6.

¹³ Mesnevi, 2/291 ve 1939.

¹⁴ Buharî, Sahih-i Buhari, Ankara, 1975, 12/75.

¹⁵ Canan, a.g.e., 238-239.

¹⁶ Herodot, Tarih, çev. Perihan Kuturman, İstanbul, 1973, 69; Zeydan, Corci, İslam Medeniyeti Tarihi, çev. Zeki Meğamiz, İstanbul, 1972-1974, 3/36.

¹⁷ Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul, 1971, 1/132.

*"Haydi git, tıp kitabını oku!
Kum sayısınca hastalık bulunduğunu görürsün"*¹⁸.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, bugün tıbbın değil tümü; hatta bir daldaki bütün hastalıkların sayısını, o dalın profesörü dahi bilmeyip, yeni yeni hastalıklar keşfedilmektedir.

Mevlânâ'nın, hastalıkları tedavi hususunda hekimlerin fikir alış verişinde bulunup, görüş birliğine varmasını teklif etmesi; günümüzdeki doktorların konsültasyon yapmalarına benzer:

*"Hekimlerin hepsi dediler ki: Canımızı dışımıza takalım;
bir araya gelerek beraberce düşünüp, müşterek tedavilerde bulunalım"*¹⁹.

Hastaları tedavi etmenin gereğine işaret eden Mevlânâ, hekimleri de ilâhî ve tabiat hekimleri olarak ikiye ayırır:

*"O, tabiat hekimleri başkadır. Onlar insanın içindeki hastalığı,
nabzını yoklayarak anlarlar.
Biz gönüllere vasıtasız olarak, hoşca bakarız.
Anlayış bakımından da bizim görüşümüz yüksektir"*²⁰.

Mevlânâ, hekimleri her ne kadar ikiye ayırırsa da, kendisi de zamanında, bir yandan hastalara reçete verirken, diğer yandan, manevî tedaviye baş vuruyordu.²¹

Bugün de tıpta "Psikosomatik Hastalıklar" denen bir takım hastalık, ancak hem maddî (ilaç vb.) usuller ve hem de manevî (Psikoterapi) usullerle tedavi edilebilmektedir.

B.Mesnevi'de Hastalıkların Tedavi Usulleri

Mesnevi'de Mevlânâ, bazı hastalıkları, tedavi usulleri ve ilaçları ile beraber kaydeder.

Basur Hastalığı:

Mesela; basur hastalığına karşı sirke ve bal tavsiye eder: "Biz basur hastalığına tutulmuşuz, sirkeyi fazlalaştırdık. Sen de balı arttır ve lütfunu esirgeme"²².

Nezle:

Nezle için de, fazla koku ve temiz hava iyi gelir: "Sen, o bağa doğru adım atamıyorsun. Fazla koku al da, nezle geçsin"²³ der.

Eski çağlarda, kokulu sakız ve reçine gibi maddeler ısıtılıyor ve çıkardıkları buğular hastaya teneffüs ettiriliyordu.²⁴ Nezle ve üst solunum yolları enfeksiyon-

¹⁸ Tahir el-Mevlevî, Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri, (yayn. İ. Olgun), İstanbul, 1974, 4/801 ve 1549.

¹⁹ Mesnevi, 1/3 ve 46.

²⁰ Mesnevi, 3/516 ve 2701-2.

²¹ Gölpınarlı, Abdülbaki, Mesnevi Şerhi, İstanbul, 1973-1974, (MŞ.) 1/124; Taneri, a.g.e., 79 vd.

²² Mesnevi, 2/287 ve 1868.

²³ Mesnevi, 2/353 ve 3232.

²⁴ Sayılı, Aydın, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, Ankara, 1966, →→

larında bugün de, aynı ilaçlardan faydalanılmaktadır. Zira bu enfeksiyonların çoğunluğu virütik olup, virüslere karşı da yapılacak fazla tedavi yöntemi yoktur.

Hacamat:

Mevlânâ, hacamatla (kan alma yolu ile) de tedavi yapılıp, hacamatçıya da kıymetli ücret verildiğini belirtir. “Kan aldırarak kimse, hacamatçıya altun verir ve kan çıkaran neşteri okşar”²⁵.

Hacamatla tedavi usulüne bir hadis-i şerifte de işaret edilmiştir. Hz. Peygamber:

“Şifa üç şeye munhasırdır; Bal şerbeti içmek, hacamat âleti vurmak, ateşle dağlamak. Fakat ümmetimi (son bir ihtiyaç olmadıkça) ateşle dağlamaktan men’ ederim”²⁶ buyurmuştur.

Bugün hacamat (saigne) Polisitemia gibi bazı kan hastalıkları ile kalp sağ kancık yetmezliğinde esas tedavi usulü olmamakla beraber yardımcı tedavi olarak uygulanmaktadır.

Cerrahî Operasyon:

Mevlânâ, cerrahların yarayı yarıp, saplanan oku çıkarmak suretiyle tedavi yaptıklarını, yaralı kimsenin acı duymaması için de, afyon verdiklerini anlatır: “Biri de deriyi yarmış, saplanmış oku çıkarmış. Ondan sonra orada, taze bir deri peyda olmuş”²⁷; “Yaralı adama, vücudundan oku çıkarabilmek için afyon verip, uyuturlar”²⁸.

Vücuda dışarıdan giren her yabancı cisim reaksiyon uyandırır. Bu yabancı cismin vücuttan çıkarılması gerekir, zira vücudun üstün yenileme potansiyeli mevcut olup, yabancı cisim, reaksiyon denen, iltihabî olay ortadan kalkıp, uygun şartlar hazırlanınca, deri kolayca yenilenir.

Bugün tıpta acı veren her türlü operasyonda, lokal ve genel anestezi uygulanmaktadır. Özellikle ok çıkarma operasyonunda, anestezi şart olup, aksi takdirde hasta, kan kaybına uğrayarak kolaylıkla ağrı şokuna girebilir.

Kırık-Çıkık:

Yine o zaman, kırıkçı ustalarının bulunup, tedavi için de kırıkçının, hastanın ayağına gittiği anlatılır. “Kırıkçı ustası, nerede ayağı kırılmış biri varsa oraya gider”²⁹. Kırık olaylarında ideal olan hastanın yerinden taşınmadan ve hareket ettirilmeden tedavi yoluna gidilmesidir. Çünkü kırık uçlarının oynaması, yanından geçen damar ve sinirleri keser ve zedeleyebilir. Kırıkta en çok korkulan şey komplikasyon (ihtilaç)da bu durum olup, neticede kırık organın uç kısmı kangren veya felç olabilir.

→ →

148.

²⁵ Mesnevi, 2/286 ve 1833-4.

²⁶ Buhari, 12/75-76; Remzi, Hüseyin, Tıbb-ı Nebevî, Hz. Muhammed ve Tababet, İstanbul, 1928, 68-73.

²⁷ Mesnevi, 1/16 ve 309.

²⁸ Mesnevi, 2/270 ve 1503.

²⁹ Mesnevi, 1/159 ve 3207.

Şeker Hastalığı:

Aşırı derecede helva, şeker gibi tatlı gıdalar alındığı takdirde vücutta çıban çıkıp, neştere ihtiyaç gerektirir: “Sen çok helva yersen, vücudunda çıban çıkar. Seni sitma tutar, tabiat ve sıhhatin bozulur”³⁰; “Medhin tesiri, şekerin tesirine benzer, gizli tesir eder ve bir zaman sonra neştere ihtiyaç göstererek, çıban çıkarır”³¹.

Şeker, helva ve pekmez gibi karbonhidratlı gıdaların fazla alınması, çoğu ke-re şeker hastalığı denen diyabetin belirtisidir. Şeker hastalarında, vücutta kolay kolay tedaviye cevap vermeyen çıbanlar sık sık çıkabilir.

Karaciğer:

Mevlânâ, bir karaciğer hastalığı olan sirozu, belirtileri ile beraber şöyle açıklar: “İnsan susuzluk hastalığına tutuldu mu ciğere su gitmez. Denizi içse bile su, başka bir yere gider. Şüphesiz kara ciğeri hastalanan insanın eli, ayağı şişer, susuzluğa bir türlü kanmaz”³².

Karaciğer hastalığı olan sirozda ve yine karaciğerinde, sonradan hastalığa iş-tirak ettiği kalp sağ karıncık yetmezliğine bağlı kardiyak sirozda da hastanın kar-nı ve ayakları şişer. Bu kişilerde kanın sıvı kısmı (serum)'nın önemli bir bölümü devamlı surette doku arasına sızmakta olduğundan kişi, bunu telafi etmek için devamlı su içme arzusunu refleks halinde duyar. Bu hastalık müzmin (kronik) olup, neticede hastayı yavaş yavaş ölüme sürükler. Mevlânâ, hastanın bu feci akıbetini şöyle anlatır: “Susuzluk hastalığına tutulan kişi, her solukta buz gibi erir, fakat her an kendini daha iyiyim sanır”³³.

Kansızlık:

Mevlânâ, “Jeofaji”, yani toprak yeme alışkanlığına da değinerek şöyle der: “Birileri hasta olduğu zaman, kili gıda sanarak seve seve zevkle yer. İşte bunlar, asıl gıdasını unutmuş, kendisini hasta eden kili yemeye müptela olmuştur”³⁴. Toprak yeme alışkanlığı yüklü (gebe) kadınlarda olduğu gibi, bilhassa çocuklarda kansızlık ve çeşitli büyüme bozukluklarına sebep olur. Yenen topraktaki madde-ler vücuda yararlı besinlerin emilimine (Rezorbisyon) mani olur. Toprak yiyen şahıs, zayıf, halsiz, soluk ve büyüme yönünden geri kalır.³⁵

Bulaşıcı Hastalıklar:

Mevlânâ, bazı hastalıkların bulaşıcı olduğuna da değinerek şöyle der: “Hasta kimse, ne tutarsa illet (dert) olur, bulaşır; tuttuğu da illet olur. Fakat kâmil biri, küfrü bile tutsa millet (din) olur”³⁶. “Hasta biri ne tutarsa illet; kâmil biri ne tutar-sa millet olur”

Genellikle bulaşıcı hastalıklardan korunmada en önemli kural, yakın teması kesmek ve hastanın kullandığı araç ve gereçleri tathir yani (dezenfekte) etmektir.

³⁰ Mesnevi, 2/328 ve 2719.

³¹ Mesnevi, 1/92 ve 1866.

³² Mesnevi, 3/527 ve 2920-1.

³³ Mesnevi, 4/634 ve 180; Gölpinarlı, MŞ., 4/34 ve 180.

³⁴ Mesnevi, 2/251 ve 1080-1.

³⁵ Tahir, a.g.e., 1/1350.

³⁶ Mesnevi, 1/80 ve 1613.

Diğer bir husus da, hasta bir kimse (bulaştırıcı ise) neyi tutsa hastalığının bulaşacağı gibi, kâmil bir kimse de, manevî tesiri ile kâfiri imana getireceğini belirtir. Mevlânâ, uyuz hastalığının bulaşıcı olduğuna da şöyle temas eder: “Bir uyuz, yüz kişiyi uyuz eder; bilhassa şu beğenilmeyen pis türden uyuz olursa”³⁷.

Mevlânâ, bu beyitteki, “pis uyuz” tabiriyle, ahmaklığı kasdetmiş, uyuz hastalığı gibi, ahmaklığın da bulaşacağını ileri sürmüştür. Maddî ve manevî olan bu iki bulaşıcı hastalıktan sakınmak gerektiğine dikkat çekmiştir.³⁸

Mevlânâ, insanların mevsimlere göre soğuk ve sıcaklardan korunması hususunda Hz. Peygamber’in bir hadisine işaret ederek, koruyucu hekimlikten de bahseder. Hz. Peygamber: “Ashabım! Sakın bahar serinliğine karşı bedenlerinizi örtmeyin”³⁹; buyurmuştur. Çünkü bahar, ağaçlara yaptığının aynısını sizin canlarınıza da yapar. Fakat sonbahar soğuşundan kaçınınız ki, vücudunuza, üzüm bağlarına yaptığını yapar”⁴⁰.

Yine aynı konuda Mevlânâ, yeşilliklerin insan ruhunda olumlu etkiler uyandırarak, gönül hoşluğu ve sevinç verip, hem zihnini hem de iştahını açacağını anlatır. “Yeşilliklerin insan ile birleşmesinden gönül hoşluğu, gamsızlık ve surur meydana gelir. Gezdik, eğlendik, ağzımız tatlandı mı, bedenlerimizin iştahı açılır”⁴¹.

Ruh ve Sinir Hastalıkları (Psikiyatri):

Kişinin hastalanmasında ve iyi olmasında, içinde bulunduğu ruhî durumun önemi büyüktür. Ruh haletine de çevrenin etkisi olup, açıklık, güneşli hava kişiyi neşelendirir. Kapalı ve puslu hava ise kederlendirir.

Sinir hastalarının, hastalıklarının ay başlarında artacağını anlatır: “Güzelim! Şüphesiz ben her ay başı üç gün deli divane olurum”⁴².

Halk inancına göre delilerin, ay başlarında hastalıkları artarmış, Mevlânâ bu konuya muhtelif yerlerde temas etmiştir⁴³. Bilindiği üzere pek çok organik ve psikolojik hastalıklar periyodiktir (peptik ülser, Akdeniz humması; romatizmal hastalıklar gibi). Keza şizofreni de periyodik safhaları olan bir psikoz olup, belli zaman aralıklarıyla tekrarlanır veya belli mevsimlerde şiddetlenir. Ayrıca bazı psikolojik hastalıklarda da, şahıs belli devrelerde içine kapanık olur, yemez, içmez ve konuşmaz. Sonra âniden yerinde duramaz, kırar, döker; halk tabiriyle delilik belirtileri (cinnet) geçirir.

Dinlenme (Terapi):

Mevlânâ, insanın sıhhati ve rahatı için uykunun gerekli olduğunu belirtir. “Zira uykuda duygularını taşımazsın, duyguların seni taşır. Yorgunluk, bıkkınlık gi-

³⁷ Mesnevi, 4/722 ve 1943.

³⁸ Tahir el-Mevlevî, 4/510-511.

³⁹ Hadis için bk. Furuzanfer, Ehâdis-i Mesnevi, Tahran, 1347, 21-22.

⁴⁰ Mesnevi, 1/101 ve 2046-8.

⁴¹ Mesnevi, 2/3690-1 ve 1095, 1097.

⁴² Mesnevi, 5/917 ve 1888.

⁴³ “Gene ay başı geldi, delilik çağı gelip çattı. Ah, şu derin bilgim, şu geniş hünerim, hiçbir fayda vermedi”, Mevlânâ, Külliyyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrizî, Tahran, 1345, 774.

der, sıkıntı ve zahmetten kurtulursun"⁴⁴.

İnsanın sıhhatli olarak yaşaması için uykuya ihtiyacı âşikârdır. Zira uyku esnasında insanın vücudu ve duyguları dinlenir⁴⁵, ruhî bakımdan da rahatlar ve hayatın sıkıntı ve kederlerini bir müddet unuttur.

Diş Hastalıkları:

Kişinin dişi çürüdüğü zaman, diğer organlarının sıhhati için çürük dişlerini çekirmesi gerekir: "Senin dişine kurt düşünce, o artık diş değildir, ey üstad, onu çıkart. Vücudun onun vereceği ızdıraptan inlemesin. Her ne kadar o senin dişinde de, artık ondan usan, vazgeç"⁴⁶.

Mevlânâ, çürük dişin sökülmesini bahçıvanın, ağacın zararlı dallarını temizleyip, budamasına da benzetir: "Bahçıvan, fidan boy atsin ve meyva versin diye o zararlı dalı budar. Ehil bahçıvan, bahçe ve meyva gelişsin, güzelleşsin diye, bahçedeki gereksiz otları koparır. Dostların, dert ve hastalıktan kurtulsun diye de, hekim, çürük dişi söker"⁴⁷.

Ağrıyan, çürüyen dişin çekilmesinin; kişiyi ızdıraptan kurtarmasının yanı sıra bir enfeksiyon odağı olup, vücudun kronik (müzmin) enfeksiyonlara yol açmasının (böbrek iltihabı gibi) önlenmesi bakımından da büyük faydası vardır.

Diyet ve Perhiz:

Sıhhat ve koruyucu hekimliğe dair bilgiler veren Mevlânâ, perhizin önemine de birçok yerde dikkat çeker:

"Perhizler ilaçların başıdır.

Kaşınmak ise uyuzluğu artırır.

Perhiz gerçekten de ilacın temelidir.

Perhiz yap da, canındaki gücü, kuvveti gör"⁴⁸.

Mevlânâ bu beyitleri ile Hz. Peygamber'in şu hadisine de işaret eder: "Mide, hastalığın yuvasıdır; perhiz, ilaçların başında gelir"⁴⁹.

Genellikle tıbda perhizin önemi büyük olup, pek çok hastalığın tedavisinde çeşitli diyet usulleri uygulanır. Alınan gıdalar fazla olduğu takdirde, sindirim sistemi gerekli görevini yapamaz. Bu durum vücutta çeşitli hastalıkların meydana gelmesine sebebiyet verir.⁵⁰ Ayrıca da eski tabipler, hastalıkların asıl kaynağını fazla yemeğe bağlarlar. Fakat tıpta genelleme olmadığını, bu yazının baş tarafında belirtmiştik. Pek çok hastalıkta faydalı olan açlık ve perhiz bazı hastalıklarda zararlı olabilir (mide ülseri gibi). Bu hususta açlık ve perhizi birbirinden ayırmak gerekir. Perhizde söz konusu olan vücuda ağır gelen karbonhidratlı, yağlı, baharatlı yiyeceklerin yenmemesidir. Çok yemek yendiği takdirde vücut, bunu sin-

⁴⁴ Mesnevi, 1/158 ve 3185.

⁴⁵ Kur'an, Nebe, 78/10-11.

⁴⁶ Mesnevi, 3/448 ve 1335-6.

⁴⁷ Mesnevi, 1/190 ve 3868-70.

⁴⁸ Mesnevi, 1/144 ve 2910-11.

⁴⁹ Firuzanfer, Ehâdis-i Mesnevî, 30 (Bu sözün hadis olmayıp, Arap tabiplerinden el-Hâris b. Kelda'nın sözü olduğu kaydedilir. Bk. Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut, 1351, 2/214).

⁵⁰ İbn Haldun, Mukaddime, çvr. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1957, 2/438-441; Azrak, İbrahim, Tashihu'l-Menâfi' fi't-Tıbb, 6-7; Canan, a.g.e., 242-244.

dirmek için kanın büyük bir kısmını sindirim sistemine yöneltmesi sonucu, be-
yinde nisbî kansızlığa sebep olur. Bu durumda beyinin, fonksiyonlarını azalttığı
tıbbî bir gerçektir. Yemeklerden sonra kişiye uyuşukluk ve rehavetin çökmesi de
bu yüzdendir.

Fakat Mevlânâ, açlığı ve perhizi aşırı derecede metheder. Ona göre, açlık
ilaçların padişahıdır; açlıkta yüzlerce fayda ve hüner olup, bütün hastalıklar açlık-
la iyileşir.⁵¹ Mevlânâ, kişinin manevî sahada yükselip, dereceler almasını da az
yemeğe bağlar:

*“Sen bedenine yağlı ve tatlı yemekler verdikçe,
kendi cevherinde bir semizlik göremezsın”⁵².*

Sindirim:

Aşırı miktarda yemek yemek tıbban zararlı, dînen sakıncalı görülüp⁵³, beden
semirdikçe, kişinin manevî sahada dereceler katedemeyeceği belirtilir.

Kişinin çeşitli yiyecek ve çok yemesinden dolayı mizacı bozulup, karışık rüya-
lar göreceği⁵⁴, bozulmuş yemek yemesinden de, gönlü daralıp, o yemeği kusun-
caya kadar rahat bulmayacağı⁵⁵, az yemekle zihni çalışıp, çok yemekten de
afallaşıp, tembelleşeceğini anlatır.⁵⁶

Mevlânâ, sıhhatla mizaç arasında daima ilişki kurar. Kişinin sıhhatinin nor-
mal olması için eski hekimlerin tabiri ile ahlât-ı arba'â denilen, safra, balgam,
kan ve sevdâ'nın insan vücudunda dengeli olması gerekir. Bunlardan birinin aza-
lıp veya çoğalması ile hastalık zuhur eder: “Hadiste, işlerin hayırlısı, ortalama
olanıdır”, diye rivayet edilmektedir.⁵⁷

“İnsandaki ahlât ortalama olunca fayda sağlar. Vücutta ahlât-ı arba'â denilen
kan, balgam, safra ve sevdadan biri arttı mı, insanın bedeninde hastalık meyda-
na gelir”.⁵⁸

Kişinin renginin değişmesini de Mevlânâ, ahlât-ı arba'â ile açıklar: “Yüzün
kırmızılığı, kanın artmasındandır; çehrenin sarılığı, safranın kabarmasındandır.
Beyaz yüz, balgamın gücünden gelir. Sevdâ'dansa yüz, esmerleşir”⁵⁹.

Bugün dahi tıpta yüzün kırmızılığı, kanla ilgili hastalıkları (Polistemia), yüzün
sarılığı, safranın yapımının ve akımının bozulması, yüzün beyazlığı balgamla
kendini belli eden akciğer hastalıkları, halsizlik ve zaafiyeti (akciğer tüberkülozu
gibi) ve yüzün esmerleşmesi de çoğu zaman ruhî hastalıklarla ilgisinin olduğunu
düşündürür.

Teşhis Usulleri ve Tansiyon:

Mevlânâ hastalığın teşhisine de son derece önem verir; o, hastalığın tam te-

⁵¹ Mesnevi, 5/967 ve 2830-2.

⁵² Mesnevi, 2/213 ve 265.

⁵³ Kur'an, Âraf, 7/31.

⁵⁴ Mesnevi, 4/746 ve 2433.

⁵⁵ Mesnevi, 1/167 ve 3378.

⁵⁶ “Az yemekle zeki ve akıllı olursun, çok yemekle de hımbil ve tembel olursun”. Bk. Mevlânâ, Külli-
yat, 1465.

⁵⁷ Firuzanfer, Ehâdis-i Mesnevî, 69.

⁵⁸ Mesnevi, 2/366 ve 3512-3; krş. 5/834 ve 295; Azrak, a.g.e., 4-5.

⁵⁹ Mesnevi, 3/560 ve 3573-4.

davisinin, ancak doğru teşhisle mümkün olacağı kanaatindedir. Teşhis konusunu açıklamak üzere Mevlânâ, attarlar çarşısında güzel koku ile bayılan bir debbağın hikâyesini anlatır:⁶⁰ Hikâyede konu edilen bu debbağ, pis kokulara alıştığı için güzel kokulardan bayılır. Çevresine toplanan halk onu ayıltmak amacıyla uğraşırlarsa da, başaramazlar. Bu debbağın anlayışlı kardeşi, kardeşine gizlice köpek pisliği koklatarak, ayılır. “Ben (debbağın kardeşi); kardeşim neden hastalandı biliyorum, dedi. Böylece hastalık teşhis edilmiş oldu. Hastalığın sebebini bildin mi, tedavisi kolaydır”⁶¹.

Bu hikâyede ilgi çekici diğer bir husus ise; bayılan debbağı ayıltmak için başına toplanan halk, hastanın elbiselerini çıkarır, kalbini yoklar, ağızını koklar, aksi tesir ettiğinin farkına varmaksızın, yüzüne gül suyu serper, saman ve öd ağacı tütsüsü yapar⁶² ve nabzını dinler.⁶³ Ancak halk bu ayıltma işleminden pek iyi sonuç alamaz; zira bunlar, hastalığa tam teşhisini koyamamışlardı. Hastalığa teşhis koymak için nabız vasıtasıyla kalbin durumu kontrol edilir:

“Birisi hastalanarak, hekime gelip dedi ki: Ey akıllı, hünerli hekim! Nabzımı ele al. Nabızdan kalbimin halini anlarsın; zira el damarı, kalbe ulaşır. Çünkü kalp içtedir, görünmez. Onun halini nabzını dinleyerek anla, çünkü nabzın kalple alakası vardır”⁶⁴.

Eski tıpta hekimler, hastalığı teşhis etmek üzere, hastanın nabzından, idrarından, renk ve yüz görünüşünden faydalanarak, hastalığı anlamaya çalışırlardı.⁶⁵

Yine teşhis konusunda, Mesnevi’de şu hikâye anlatılır⁶⁶: Padişahın birinin, çok sevdiği bir cariyesi vardı. Bu cariyeye hastalanır, doktorlar tedavi etmekten aciz kalırlar. Padişah, Allah’a yalvarıp, duası bereketi ile usta bir tabip çıkarılır. “Tabip hastanın yüzünü görüp, nabzını yokladı ve idrarını görüp, muayene etti. Hastalığın hem belirtilerini, hem sebeplerini sorup, dinledi”⁶⁷. Usta tabip, cariyenin nabzını dinleyerek memleketini, şehrini, mahallesini, ana ve babasını sora sora, nihayet sıra sevgilisinin bulunduğu Semerkand şehrine gelince, nabız atışı değişmeye başladı ve tabip hastalığın bir gönül işi olduğunu anladı.

Hastalıklar, insana ibret verip, sıhhatin değerini öğretiyor: “Bundan sonra ibadetlere uymaktan başka iş seçmeyeceğim diye, kendine söz verisin. O halde kesinlikle biline ki hastalık, sana bir idrak ve uyanıklık bağıışlamıştır”⁶⁸.

Hasta olan kişi, sıhhatin ve hayatın değerini daha iyi bilip, boşa geçen öm-

⁶⁰ Mesnevi, 4/638-640 ve 257 vd.; krş. Firuzanfer, Meâhız-ı Kasas, Tahran, 1347, 129-130.

⁶¹ Mesnevi, 4/639 ve 271.

⁶² Suyla ıslanmış saman, başa ve alına konursa harareti alacağına inanılırdı. Bk. Gölpinarlı, MŞ, 4/58.

⁶³ Tedavi usulleri ile alakalı beyitler için bk. Mesnevi, 1/638-9 ve 261-5.

⁶⁴ Mesnevi, 6/1106 ve 1268-70.

⁶⁵ Curcan hükümdarı Şamgir’in akrabasından bir genç hastalanır; doktorlar derdine çare bulamazlar. Devrin ünlü hekimi İbn Sina’yı hükümdara haber verirler. İbn Sina, bu hasta gence şehrini, köyünü ve dostlarının isimlerini sora sora nabız atışından onun hastalığının gönül işi olduğunu anlayıp, hükümdara haber verir. Bk. Nizamî-yi Aruzî, Ahmed b. Omer b. Ali, Çehar Makale, nşr. Muhammed Kazvinî, Tahran, 1346, hş. 121-122; Nabızla ilgili diğer varyanattaki hikâyeler için bk. Firuzanfer, Meâhız-ı Kasas, 3-6.

⁶⁶ Mesnevi, 1/2-12 ve 36 vd.

⁶⁷ Mesnevi, 1/6 ve 103.

⁶⁸ Mesnevi, 1/31 ve 626-7.

rüne pişmanlık duyup, kendine gelerek, kulluk ve insanlık görevlerini hatırlamaya başlar.

Psikolojik Hastalıklar:

Mevlânâ, kuruntunun (vesvesenin) kötü tesirini, ders ve hocalarından usanan haylaz talebelerin hikâyesini anlatarak açıklar:

Bu talebeler, hocaları hasta olmadığı halde, önceden aralarında hazırladıkları bir planla, ağız birliği ile hocalarının hasta olduğunu, renginin sararıp solduğunu ve zayıfladığını söylerler. Hoca, talebelerinin telkinleri ile gerçekten hastalanıp, yatağa düşer.⁶⁹

Mevlânâ, bu hikâyeyi şöyle bir sonuçla bitirir: “Kuruntuyu, biraz daha arttırsanız... Kuruntu sebebiyle akıllı kimse bile delirir”⁷⁰.

Hastalık konusunda daima vehim ve kuruntudan kaçınmak gerekir. Kişinin hastalık hastası olması pek tehlikelidir. İnsan basit rahatsızlık belirtilerinden dolayı kuşkuya kapılarak, kendisini hasta sanması, moral bozukluğuna uğrayıp, başka hastalıklara yol açabilir. Genellikle kişinin kendisini hasta olmadığı halde, hasta göstermesinin psikolojik sebebi; hastalığı sebebiyle, dikkat çekmek veya bir vazifeden kaçmak gibi nedenler düşünülebilir.

Mevlânâ, hasta olmadığı halde kendisini hasta gösteren (temaruz eden) kimsenin gerçekten hasta olacağını, bir hadisin⁷¹ ışığı altında şöyle açıklar: “Hz. Peygamber, yalancılıktan hasta olmak, insana hastalık getirir. Sonunda o insan, mum gibi erir, ölür gider; buyurmuştur”⁷².

Mevlânâ, hastalık konusunda, devrinin batıl inancına da değinir: “Hadi, Nemrut⁷³ gibi sen de savaş!. Havayı oklamaya devam et! Moğol askerleri gibi, onlar da birisi hastalandı mı, ölmesin diye, göğşe ok atarlar ya!, sen de ata dur”⁷⁴.

Moğollarda bir kimse hastalandığı zaman, Şâmanlar bu hastalığın tabii bir hastalık mı, yoksa cin çarpması sonucu mu olduğunu tespit ederek, ona göre tedavi ederlerdi. Hastalığın cin çarpması neticesinde olduğu kanaatine varırlarsa, silahla göğşe ok atarlar veya hastanın yatağının iki tarafına yalın kılıç asarlardı.⁷⁵

Çeşitli İlaçlar:

Mevlânâ, bazı hastalıklardan bahsederken, o hastalıkla ilgili ilaç, ilacın tesiri ve uygulamasına da değinir: “Kazara (سرکنجین) serkencebin⁷⁶ safrayı arttırdı. Ba-

⁶⁹ Mesnevi, 3/458-9 ve 1522 vd.

⁷⁰ Mesnevi, 3/458 ve 1530.

⁷¹ Hadis için bk. Firuzanfer, Ehâdis-i Mesnevi, 12; Aclunî, Keşf, 2/349.

⁷² Mesnevi, 1/53 ve 1070.

⁷³ Nemrud'un, aç akbaların taşıdığı bir alete binerek, hâşa Tanrı'ya öldürmek için göğşe ok attığı rivayet edilir. Bk. Sa'lebî, Ebu İshak b. Muhammed b. İbrahim, Kasasul-Enbiyâ, 84-85.

⁷⁴ Mesnevi, 6/1061 ve 373-4.

⁷⁵ Spuler, Bertold, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür, çvr. M. Fuad Köprülü, Ankara 1973, 194; Sayılı, a.g.e., 415; Hunke, Sigrid, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi, çvr. Servet Sezgin, İstanbul 1972, 144-148.

⁷⁶ Serkencebin, Arapça bir kelime olup, bal ve sirkeden yapılan ve harareti teskin eden bir şerbettir. Eski tabipler bunun, safranın izalesinde, faydalı olduğu düşüncesinde idiler. Bk. Firuzanfer, 1/58; Ankaravî, İsmail, Mesnevi-yi Şerif Şerhi, İstanbul 1257, 1/58-59; Tahir el-Mevlevî, 1/95; Gölpınarlı, a.g.e., 1/73-74.

demyağı da peklik meydana getirdi"⁷⁷.

Mesnevi'de, Helîle'nin⁷⁸ mülâyemet (uysallık) verici özelliği olduğu, aşk has-tasına aksi tesir edip, kabızlık verdiği⁷⁹; diğer ilaçlarla döğüldükten sonra toz ha-line getirilip, kullanıldığı⁸⁰; belîle⁸¹ ile karışım meydana getirdiği⁸² ve acılığının gi-derilmesi için de, içerisine şeker katıldığı⁸³, anlatılır.

Yine Mesnevi'de, Belâdür'ün⁸⁴ aklı geliştirdiği⁸⁵, mahmûde'nin⁸⁶ mülâyemet verdiği⁸⁷, sirkenin soğukluk verip, pekmezin de harareti arttırdığı⁸⁸ belirtilir.

Eski tabipler, inciyi göz ilacı ve kalp ferahlatıcısı olarak kullanıyorlardı. İnci, havanda döğülüp, toz haline getirildikten sonra sürme gibi göze çekilir veya ma-cunla karıştırılıp, yenirdi.⁸⁹ Onun için Mevlânâ diyor ki; İnci tozu, gözün ve kal-bin nuru olur:

*"İnci tanesini havanda döğerler,
göz ışığı ve kalbin nuru olup, yücelikleri gösterir"⁹⁰.*

Mevlânâ; sürme⁹¹ ve tutya'nın⁹² göze çekilince, (ışığı emdiği için) gözün gör-me gücünü arttıracığını da belirtir⁹³.

Mevlânâ, bal ve sirkenin ciğer hastalığına iyi geldiğini anlatır: "Ciğer hastalı-ğın iyileştirmeye yol bulabilmek için, bal ile sirke karışımı yapılır. Ey hasta! Has-talıktan kurtulunca, sirkeyi bırak, bal yemeye bak"⁹⁴.

⁷⁷ Mesnevi, 1/3 ve 53.

⁷⁸ Halk arasında "helîle" denen helile, büyük ve ince yapraklı bir ağacın salkımına benzeyen meyvasıdır. Kurutulan bu meyvanın Latince "terminalia"dir. Sansı ishali kesmek, siyahı mülâyimlik vermek için alınıyordu. Tadı acı olduğundan, şekerle karıştırılarak, yutuluyordu. Bk. Gölpınarlı, a.g.e., 1/74; Ankaravî, Şerh, 1/58-59; Mevlânâ, Mecâlis-i Seb'a (Mukaddime), nşr. F. Nâfiz Uz-luk, İstanbul 1937, 71-72; Mevlânâ'nın, riyâzât (alıştırmak) amacı ile suyun tadını tatmamak için ağzına sarı helile aldığı rivayet edilir. Bk. Sipahsalar, Risâle, 88.

⁷⁹ Mesnevi, 1/3 ve 54.

⁸⁰ Mesnevi, 1/145 ve 2933.

⁸¹ Belîle, Hindistan'da sarı kabuğu olan bir ağacın meyvası olup, bu meyvadan, soğuk ve kuru bir ilaç yapılır. Bk. Burhan-ı Kâti', çvr. Ahmet Asım, Kahire 1251, 125; Ankaravî, Şerh, 4/524-525; Âmid, Hasan, Ferheng-i Âmid, Tahran 1343, 209.

⁸² Mesnevi, 4/742 ve 2352.

⁸³ Mesnevi, 4/716 ve 1831.

⁸⁴ Belâdür'ün, Hindistan'da bir ağacın adı veya ağacın meyvası olduğu söylenir. Beladür yenildiği takdirde zihni açıp, anlayışı geliştirir. Fazla yenilirse, duygulara ihtilal (bozukluk) arız olup, insanı delirtirir. Rivayete göre meşhur şair, kâtip ve tarihçi Ahmed b. Yahya (ö. 279/892), bu meyvadan çok yiyerek hastalandığı için Belâzurî lakabıyla meşhur olmuştur. Bk. Gölpınarlı, a.g.e., 4/254; Tahir, a.g.e., 4/400.

⁸⁵ Mesnevi, 4/701 ve 1530.

⁸⁶ Mahmûde, müşhil ilacı olarak kullanılır. Bk. Gölpınarlı, a.g.e., 4/482.

⁸⁷ Mesnevi, 6/1191 ve 3209.

⁸⁸ Mesnevi, 2/375 ve 3695-7.

⁸⁹ Tahir, a.g.e., 1/1465.

⁹⁰ Mesnevi, 1/157 ve 3164.

⁹¹ Mesnevi, 6/1121 ve 1607.

⁹² Tutya, koyu gök rengine bir taştır ki döğülür, toz haline getirilip mil ile göze çekilince, gözün görme gücünü artırır. Bk. Gölpınarlı, a.g.e., 2/191.

⁹³ Mesnevi, 2/253 ve 1124-5.

⁹⁴ Mesnevi, 1/181 ve 3663-4.

Mevlânâ, bal⁹⁵ ve sirkenin karışımı bir şerbet olan serkencebin'in safraya iyi geldiğini belirttiği gibi, burada ciğer hastalığına da iyi geldiğini açıklar.

Mevlânâ, bazen de ilacı belirtmeden bazı hastalıkların o zamanda tedavi edildiğini anlatır:

*“Ziraat yapmakla, topraklar başakla örtülür.
Saç ilacı sürmekle kıl biter ve örülecek saç durumuna gelir”⁹⁶.
Erkeklik ilacı yaptır; hadım gibi koşma ki
sana yüz türlü güzel yüzlü evlat zahir olsun”⁹⁷.*

Yukarıdaki iki beyitten anlaşılacağı üzere, saç tedavisi ve çocuğu olmayan ebeveyn, çocuğu olması için ilaçla tedavi yapıyordu.⁹⁸

SONUÇ

Sonuç olarak, Mevlânâ'nın; Mesnevi'sinde, hastalıkların teşhis ve tedavisi konularında verdiği geniş bilgiler ile, devrinin tıp kültürünü ve halk hekimliğini bildiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki misaller, devrinde sağlık ve koruyucu hekimliğe ne derece önem verildiğini de gösterir.

Kaynaklar:

- » Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut, 1351 (c.2)
- » Aksoy, Ömer Âsım, Atasözleri ve Deyimleri, Ankara, 1965
- » Amîd, Hasan, Ferheng-i Amîd, Tahran, 1343
- » Ankaravî, İsmail, Mesnevi-yi Şerif Şerhi, İstanbul, 1257
- » Âsım, Ahmet, çvr. Burhan-ı Kâti', Kahire, 1251
- » Azrak, İbrahim b. Abdurrahman, Teshilu'l-Menâfi Fi't-Tıbb, İstanbul, 1324
- » Bammât, Haydar, İslâmın Cehresi, (çvr. Osman Fehmi Giritli), İstanbul, 1975
- » Buharî, Abdullah, Sahih-i Buharî, Ankara, 1975
- » Canan, İbrahim, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, Ankara, 1980
- » Denizkuşları, Mahmud, Peygamberimiz ve Tıp (Tıbb-ı Nebevî), İstanbul, 1981
- » Firuzanfer, Bediü'z-Zaman; Ehâdis-i Mesnevi, Tahran, 1347
- » _____, Meâhiz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevi, Tahran, 1347
- » Gölpinarlı, Abdülbaki, Mesnevi Şerhi, İstanbul, 1973-74 (c.4)
- » Herodot, Tarih, çvr. Perihan Kuturman, İstanbul, 1973
- » Hunke, Sigrid, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi, çvr. Servet Sezgin, İstanbul, 1972
- » İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnâme'sinden Seçmeler, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971
- » İbn Haldun, Mukaddime, çvr. Zeki Kadiri Ugan, İstanbul, 1957
- » Kırca, Celal, Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler, İstanbul, 1981
- » Kur'an, DİB.Y., (Komisyon), Ankara, 1973
- » Mevlânâ, Celaleddin Rumî; Külliyyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrizî, Tahran, 1345;
- » _____, Divân-ı Kebir, çvr. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul, 1960
- » _____, Mecalis-i Seb'a (Mukaddime), nşr. M. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1937
- » _____, Mesnevi-i Manevî, nşr. R.A. Nicholson, London, 1923-33; çvr. Veled İzbudak, Mesnevi, İst.1960
- » Müslim, b. El-Haccac, Sahih-i Müslim, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Mısır, 1955
- » Nizami-yi Aruzî, Ahmed b. Omar, Çehar Makale, nşr. Muhammed Kazvinî, Tahran, 1346
- » Remzi, Hüseyin, Tıbb-ı Nebevî, Hz. Muhammed ve Tababet, İstanbul, 1928
- » Sa'lebî, Ebu İshak, Kasasü'l-Enbiyâ', Arâisu'l-Mecâlis, Mısır, tsz.
- » Sipahsalar, Feridun b. Ahmed, Risâle, nşr. Said Nefisî, Tahran, 1325; çvr. Tahsin Yazıcı, Mevlâna ve Etrafındakiler, İstanbul, 1977

⁹⁵ Bal için bk. Kur'an, Nahl, 16/68-69. "Muhammed (sa): Karnı ağrıyan kimseye bal şerbeti tavsiye ederdi". Sahih-i Buhari, 12/77-78; Tirmizî, Sünen, 4/408. Balın faydaları için bk. Kazvinî, Zeke-riya b. Muhammed, Acâibu'l-Mahlukât, Raşid Efendi Kütüphanesi, Kayseri yz., nr. 933, 410a.

⁹⁶ Mesnevi, 2/245 ve 950.

⁹⁷ Mesnevi, 2/291 ve 1947.

⁹⁸ Sultan Veled'in ailesi Fatma Hanım'ın, doğumdan bir müddet sonra, çocukları öltüyordu. Bu sebepten çocuğu doğacağı zaman, Fatma Hanım, ilaç kullanarak, çocuğu düşürüyordu. Mevlânâ, gelininin bu durumunu öğrenince, ona haber göndererek, ilaç kullanmamasını söyler; bunun üzerine Ârif Çelebi doğar ve yaşar. Bk. Menâkib, metin, 2/825; çvr. 2/235-236.

- » Spuler, Bertold, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara, 1973.
- » Tahiru'l-Mevlevî, Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri, (yayn. İ. Olgun), İstanbul, 1974
- » Tan, Nail, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Folklorik Dizin Denemesi, Ankara, 1974
- » Taneri, Aydın, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakıbu'l-Ârifin Değ.), Konya, 1977
- » Ünver, A. Süheyl, Selçuklu Tababeti XI-XIV. Asırlar, Ankara, 1940
- » Zehebî, Şemseddin Ebû İshak b. Ahmed, et-Tıbbu'n-Nebevî, Kahire, 1961
- » Zeydan, Corci, İslam Medeniyeti Tarihi, çev. Zeki Meğamiz, İstanbul, 1972